

УДК 159.923:343.914

Соціально-психологічні особливості корисливо-насильницьких злочинців

Шевченко Л.О.

В статті Шевченко Л.О. «Соціально-психологічні особливості корисливо-насильницьких злочинців» розглянуто результати дослідження особистісних рис злочинців жінок та чоловіків, які вчиняють корисливо-насильницькі злочини, їх ціннісно-орієнтаційна сфера, ступень задоволення базових потреб. Вивчена суб'єктивна думка злочинців щодо обставин, які сприяли вчиненню злочину. Визначено основні причини, які впливають на формування певного корисливо-насильницького типу злочинця.

Ключові слова: злочинець, особистісна риса, ціннісні орієнтації, базові потреби.

В статье Шевченко Л.А. «Социально-психологические особенности корыстно-насильственных преступников» рассмотрены результаты исследования личностных черт преступников женщин и мужчин, которые совершают корыстно-насильственные преступления, их ценностно-ориентационная сфера, степень удовлетворения базовых потребностей. Изучено субъективное мнение преступников относительно обстоятельств, способствующих совершению преступления. Определены основные причины, влияющие на формирование корыстно-насильственного типа преступника.

Ключевые слова: преступник, личностные черты, ценностные ориентации, базовые потребности.

The results of researching personal characteristics of male and female criminals who commits mercenary and violent crimes and theirs' value scale, basic needs are considered in the article of Shevchenko L.A. "Social and psychology particularities of mercenary and violent criminals". The subjective opinion of criminals about circumstances which result in commission of crime was examined. Also the main reasons of forming mercenary and violent type of criminal are determined.

Key words: criminals, personal characteristics, value orientations, basic needs.

Тенденції розвитку українського суспільства, що привели до істотних змін у соціально-правовій сфері держави, впливають на механізм дії причин та умов, які детермінують злочинність, зокрема жіночу. Зростання кількості випадків корисливо-насильницьких діянь є найбільш небезпечною тенденцією в структурі жіночої злочинності [1, с.215]. Аналіз статистичних даних Департаменту інформаційних технологій МВС за останні п'ять років дозволив встановити неухильне зростання кримінальної активності жінок у скоєні корисливо-насильницьких злочинів. За структурою корисливо-насильницька злочинність жінок майже не відрізняється від аналогічної злочинності чоловіків: так, у структурі цього виду злочинності грабіжки сягають за 70% (чоловіки-71,8%; жінки-73,3%), розбійні напади більше 20% (чоловіки-24,5%; жінки-21,3%), вимагання близько 3% (чоловіки-2,5%; жінки-3,4%). Така ситуація дає підстави стверджувати, що жіноча злочинність за ступенем суспільної небезпечності практично зрівнялася з чоловічою злочинністю. Атрибутивною ознакою даного виду злочинності є корисливий мотив та насильницький спосіб посягань [2, с.227]. В будь-якому протиправному вчинку відображено як психологічні особливості людини, так і її відношення до суспільства, права, людей. Ще на початку минулого сторіччя В.М. Бехтерев висловив думку, що в злочині відбивається вся особистість суб'єкта, навіть його психофізична організація [3, с.46]. Вивченням особистості корисливо-насильницьких злочинців займалися такі вчені як Ю.М. Антоян, В.Н.Кудрявцев, А.Б. Блага, Т.А. Денисова, А.О. Меркулова, які вважали, що цю категорію злочинців складають особи, здатні активно та цілеспрямовано створювати благоприємні ситуації для вчинення злочинів. Усі складові елементи системи, які детермінують корисливо-насильницьку поведінку, у жінок характеризуються специфічними відмінностями, що знаходять відображення в мотивації, а також виникненні специфічного психологічного типу жінки-злочинниці. Відомий вітчизняний кримінолог Б.М. Головкін вважає, що за таким класифікаційним критерієм як цільова спрямованість злочинних посягань, можливо виділити три групи злочинниць, які вчинили корисливо-насильницькі злочини. Першу групу, найбільш чисельну, складають жінки, спрямованість корисливих посягань яких носить паразитично-споживачський характер. Для них заволодіння чужим майном та його реалізація є основними засобами існування. До другої групи входять жінки, які вчиняють злочини заради наживи та протиправного збагачення. Третю групу становлять жінки, корисливі спонукання котрих носять утилітарну спрямованість: задоволення миттєвих бажань, майнових інтересів за чужий рахунок [4, с.119].

Метою нашого дослідження є вивчення психологічної характеристики осіб, які скоїли корисливо-насильницькі злочини.

Актуальність дослідження пов'язана з оптимізацією застосування міжнародних стандартів прав людини і жінки у сфері кримінального судочинства, подальшої ресоціалізації злочинців, а також з тим, що суспільство й до теперішнього часу неадекватно сприймає й оцінює жіночу злочинність. Методологічною основою дослідження є системно-структурний діяльнісний підхід; теорія єдності психіки і діяльності; соціальна обумовленість і мінливість психічних процесів; положення щодо взаємозв'язку і взаємообумовленості явищ, які дозволили розглянути особистісні особливості корисливо-насильницьких злочинців, їх потреби та цінності, суб'єктивне відношення до обставин, які сприяли здійсненню злочину.

Дослідження проводилося на базі Качанівської виправної колонії Харківської області, де відбувають покарання жінки вперше засуджені до позбавлення волі. Обсяг вибірки досліджуваних жінок 93 особи. Основний контингент жінок-злочинниць, що скоїли корисливо-насильницькі злочини, складають жінки у віці 19-40 років. Другу групу випробуваних склали чоловіки, віком від 20 до 47 років, що відбувають покарання за вчинення корисливо-насильницьких злочинів у Діканівській виправної колонії Харківської області, де відбувають покарання чоловіки також вперше засуджені до позбавлення волі. Обсяг чоловічої вибірки досліджуваних 87 осіб. Вибірка була обмежена за ознаками кримінального діяння. В це число не були включені особи, які мають психологічні аномалії, перебувають в явно вираженому депресивному чи апатичному стані,

та які проходять первинний курс лікування від алкоголізму або наркоманії.

У дослідженні були використані наступні методи:

- Для вивчення особистої думки злочинців щодо обставин, які сприяли вчиненню злочину та його наслідків, була використана спеціально розроблена для дослідження анкета.

- Для дослідження базових потреб особи й ступеня їхнього задоволення використовувалася методика діагностики ступеня задоволення основних потреб Д.Я. Райгородського. Стимульний матеріал методики являє собою перелік тверджень, які повинно попарно зрівняти по ступеню переваги для себе. Твердження відповідають таким основним групам потреб: матеріальні потреби, потреби в безпеці, соціальні потреби, потреби у визнанні, потреби у самовираженні.

- Риси особистості злочинниць вивчалися за багатofакторним опитувальником особистості Р. Кеттела, використовувалася скорочений варіант методики. На жаль, використання стандартизованих тестів не дає можливості отримати індивідуальні розбіжності злочинців. Разом з тим, узагальнені результати тестування дозволяють виявити певні особливості типових рис та поведінки злочинців, що вчинили корисливо-насильницькі злочини, а також визначити їх ціннісно-емоційні переваги, відношення до дійсності, до скоєного злочину.

- Ціннісно-орієнтаційна сфера злочинців вивчалася Must-тестом за модифікацією П.Н. Іванова та Є.Ф. Колобовою «Визначення життєвих цінностей особистості». Методика Must-тест є різновидом вербальних проєктивних тестів. Запропонований набір дозволяє визначити п'ятнадцять життєвих цілей-цінностей: влада та вплив, воля та демократія в суспільстві, безпека, автономність, відомість, матеріальний успіх, особистісний рост, здоров'я, релігія, спілкування, любов, багатство духовної культури, задоволення, привабливість.

Додатково були вивчені матеріали зошитів індивідуальної роботи, особових справ, картотеки первинної діагностики психологів установ на цих засуджених. Для систематизації даних учасників дослідження була створена картотека, яка включала кодоване ім'я опитуваної, її вік, статтю, строк покарання, рівень освіти, сімейний стан та ін.

Спираючись на одержані дані дослідження можемо стверджувати, що в цілому особистісні риси злочинців обох груп як жінок так і чоловіків дуже схожі, розбіжності є лише по двох факторах: практичність та тривожність, спостерігається тенденція до розбіжності за фактором конформізму. Характеризуючи інтелектуальну сферу злочинців обох груп зазначимо, що рівень їх інтелекту достатній з деякою ригідністю та слабо розвиненим логічним мисленням, інколи в суперечливих або конфліктних ситуаціях може виникати емоційна дезорганізація мислення, тому вони віддають перевагу звичній або вже знайомій справі. Злочиниці, що вчинили корисливо-насильницькі злочини, достовірно прагматичніше, практичніше чоловіків, орієнтуються на зовнішні обставини та задоволення власних корисливих інтересів, мають схильність до вимагаючої поведінки. Безпосередній особистий досвід є їх єдиним критерієм оцінювання правильності рішень, ідей, вчинків, поведінки в цілому. Вирішуючи будь які проблеми вони прагнуть одержати якомога швидше конкретний результат, нехтуючи нормами моралі, закону. Незважаючи на достатній рівень освіти, ця категорія злочинниць виявляє обмеженість та професійну незатребуваність, має слабо розвинені трудові навички (працювало на момент скоєння злочину лише 14%). Зосередженість їх уваги лише на поточних подіях, невміння своєчасно прорахувати життєву перспективу виявляє неналежний рівень інтелектуального контролю особистості. Слід зазначити, що наявні показники фактору інтелекту певною мірою залежать від інших характеристик особистості: тривожності, фрустрованості, загальноосвітнього рівня. Ще однією характерною рисою інтелектуальної сфери особистості злочинця, що вчиняє корисливо-насильницькі злочини є відсутність сталих принципів настанов, недовіра авторитетам, категоричність, невміння виносити адекватні оцінки та самооцінки, негативна установка щодо соціальної дійсності й оточення, сприймання нових поглядів та змін. Останнє пов'язане із поганою опірністю, критичністю та слабо розвиненим соціальним інтелектом і як наслідок, невмінням знайти висококваліфіковану роботу з гідною платнею на ринку праці. Малокваліфікована, не престижна робота з невеликим розміром заробітної плати, що не дозволяє задовольнити потреби людини, вимагає часто емоційних та фізичних перевантажень, і в той же час не сприяє підвищенню інтелектуального рівня. Отже, її не цінують, можуть покинути і тому, за таких умов, джерелом засобів існування стають, наприклад, крадіжки за колишнім місцем роботи, у поліклініці, у ледь знайомих та випадкових жертв злочину.

Емоційно-вольові особливості особистості злочинців, що вчинили корисливо-насильницькі злочини, проявляються передусім у задовільному загальному рівні саморегуляції та самоконтролю, тенденції до емоційної стабільності, орієнтації на реальність. Показники за фактором, який дає можливість виявити особливості нормативності поведінки, свідчать, що злочинці обох груп обізнані про стандарти соціально схвалюваної поведінки у суспільстві, але мають гранично середній рівень нормативності поведінки, а саме: схильні до ігнорування загальноприйнятих моральних зобов'язань та нормативних приписів, безвідповідальні, проявляють гнучкість щодо сприймання, оцінювання та виконання соціальних норм. Тобто, у них має місце недостатня сформованість внутрішніх нормативних регуляторів поведінки. Потреба у свідомому плануванні й програмуванні своєї поведінки недостатньо розвинена, тому часто у них виникає залежність від ситуації, думки оточуючих людей, труднощі при прийнятті рішень та вибору конкретних форм поведінки. Незадоволеність у професійній діяльності чи в різноманітних життєвих ситуаціях не викликає бажання змін та не псує їм настрою. Разом з тим, пластичність емоційної сфери забезпечує компенсацію низького рівня толерантності по відношенню до фрустрації, роздратованості, стомлюваності. Несподіваною яскравою рисою у корисливо-насильницьких злочинців в обох групах є напруженість, яка проявляється у збуджуваності, агресивності, почутті внутрішнього неспокою, порушення рівноваги, дратівливості, низької стресостійкості особи. Імовірно, що домінантність цієї риси зумовлена дефіцитарними та стресогеними умовами відбування покарання, де людина відчуває почуття небезпеки в міжособистісних відносинах та необхідність бути завжди напоготові відстояти свій неформальний статус в ієрархічному середовищі засуджених. Напруженість, як базова

риса особистості злочинців, що вчинили корисливо-насильницькі злочини, тісно пов'язана з тривожністю. Показник тривожності у групі досліджуваних жінок вірогідно вище, ніж у групі чоловіків. Одержаний показник фактору тривожності характеризує злочинниць цієї категорії як нестійких, як тих, хто відчуває напруженість у важких життєвих ситуаціях та часто переживає стан страху, зневірився у власних силах. Тенденції розвитку сучасного українського суспільства різко зменшили кількість та саму можливість життєвих успіхів жінок в різних сферах життєдіяльності, насамперед у професійних. Не випадково, що тривожність, невизначеність, невпевненість стають значущими рисами особистості, викликають низку негативних змін у поведінці жінок у цілому. Загальний аналіз тривожності як риси у цих злочинниць виявляє їх егоцентричність, тривожну помисливість, заперечення активності, готовність поступатися соціальними потребами заради власного добробуту, відсутність почуття провини за скоєний злочин. Слід враховувати, що перебування у місцях позбавлення волі негативно впливає на психічний стан людини, зменшує адаптаційні можливості, згубно позначається на її психічному та фізичному здоров'ї, тому цілком природно, що одержані оцінки за фактором тривожності певною мірою мають ситуативне походження. Разом з тим, тривожність як універсальна риса особистості впливає на комунікативні якості та особливості міжособистісної взаємодії. Комунікативні особливості злочинців як жінок так і чоловіків, полягають у неоднозначному ставленні до оточуючих, схильності до конфліктності, упертості, сторожкості з одного боку, нерозсудливості та безтурботності у виборі партнера і бажання перекласти відповідальність за власні помилки на інших, із іншого боку. У стосунках із оточуючими надмірно вимогливі, до чужої думки ставляться байдуже. Недостатньо розвинений соціальний інтелект та середній рівень комунікабельності впливає на оцінювання себе, оточення, поведінки в цілому, тому у засуджених діагностуються деформація оцінок та самооцінок. Показник додаткового фактору MD свідчить про наявність неадекватно завищеної думки про свою особу, недостатню самокритичність, схильність до самообману і врешті решт відображає незрілість особистості.

Дослідження особистості жінок, що вчинили корисливо-насильницькі злочини, дозволяє висловити думки про те, що поряд із загальною психологічною основою скоєння ними даних дій, існують ще й деякі певні варіанти, які виражаються в деталях як особистісного обліку злочинців, так і скоюваних ними злочинів. Ці конкретні варіанти, власно й відображають типові форми як особистості, так і злочину. Так, майже у 90% випадків жінки вчиняють злочини у співучасті зі чоловіками - своїми шлюбними партнерами, співмешканцями, коханцями. Зазначимо, що груповий показник такого виду злочину у чоловіків становить близько 30%. Такі групи, в основі яких міцні емоційні, інтимні та дружні зв'язки, є достатньо стійкими, оскільки їх учасники мають спільні наміри, інтереси й взагалі об'єднують їх злочинну діяльність. Взаємний вплив друг на друга у кримінальних групах досить потужний: чоловіки, як правило, старші за віком поступово втягують жінок у злочинну діяльність обіцянками швидкого збагачування, поліпшення матеріального становища, добробуту. Молодші за віком чоловіки вчиняють злочини під впливом своїх коханок, хизуючись своєю вдачею, силою, агресивністю, а також бажаючи заробити кошти на їх утримання. Безперечно, жінки поступаються чоловікам у фізичній силі та наміру її застосувати, готовності до жорстокості і ворожнечі щодо потерпілих аж до заподіяння шкоди їх здоров'ю або вбивств. Чоловіки частіше схильні до застосування вогнепальної та холодної зброї, мають кращі навички керування автотранспортом, за їх плечима військовий досвід, спортивна кар'єра або кримінальне минуле. Так, майже у половині чоловіків з групи досліджуваних є попередні судимості, у жінок вдвічі менше - до двадцяти відсотків. Однією з особливостей корисливо-насильницьких злочинів що вчиняються жінками є роль у співучасті. Розхожі у суспільстві соціальні стереотипи щодо меншої потенційної небезпеки жінок, привабливий зовнішній вигляд, чемність, комунікабельність дозволяє злочинницям швидко встановлювати довірливі стосунки, особливо зі чоловіками і, навіть, провокують віктимну поведінку потенційних жертв злочину. Використовуючи свою стать як фактор, що знижує пильність громадян, злочинниця допомагають підібратися до жертв з мінімальним ризиком для співучасників злочину. Так, 27-річна Оксана М., кандидат у майстри спорту з фігурного катання, розлучена, випадково зустріла свого однокласника Василя К. Як з'ясувалося надалі, той вже двічі притягувався до кримінальної відповідальності за крадіжки та розбійні напади. Разом з неповнолітнім небіжем Василя К. вони створили організовану злочинну групу. Під видом листоноші, що розносить гроші пенсіонерам, Оксана М. дзвонила у двері квартир, вибачалася за помилку та просила дозволу у господарів подзвонити до поштового відділення. Після короткого спілкування з кимось по телефону ввічливо дякувала, йшла до дверей та впускала до помешкання співучасників. При корисливо-насильницьких злочинах із проникненням в житло саме жінки забезпечують безперешкодне потрапляння співучасників на місце злочину, пошук коштовних речей, цінностей. За даними анкетування найбільш бажаним результатом злочину є гроші. Разом з тим, існують певні гендерні розбіжності: жінки віддають перевагу ювелірним виробам із дорогоцінних металів, коштовній чи модній біжутерії, одягу з хутра та шкіри, дрібним предметам побутової техніки, а також таким специфічним речам як парфуми і білизна. Чоловіки дають перевагу не тільки ювелірним виробам, а побутовій техніці, дорогим телефонам, зброї, антикварним речам, автомашинам та запчастинам до них. Групи, які спеціалізуються на грабіннях квартир, характеризуються підвищеним рівнем суспільної небезпечності, мають стійку структуру та розподіл «ролей» під час нападу, тривалий час скоюють злочини та залишаються не виявленими провоохоронцями. Групи тільки з жіночим складом злочинниць складають до 15%. Такі групи часто утворюються стихійно, під впливом алкоголю або наркотичних речовин, їх злочинна діяльність нетривала, часто носить ситуативний характер. Неможливо задоволення їх сиюминутних потреб найчастіше призводить до миттєвої активізації діяльності саме у кримінальній сфері.

Вивчення базових потреб та ступеня їх задоволення в обох групах досліджуваних злочинців дозволило виявити певну ієрархію основних потреб (таблиця 1).

За результатами дослідження можна висловити припущення про те, що потреба у безпеці корисливо-насильницьких злочинців викликає найбільшу напругу. Фрустрація цієї потреби породжує тривожність

особистості, невпевненість у собі, відчуття ворожнечі. В цілому соціальне середовище місць позбавлення волі не може не впливати на задоволення потреб особистості. Жорстко регламентоване життя, з одного боку, правилами внутрішнього розпорядку та неформальними нормами кримінальної субкультури, з другого боку, викликає безпорадність, пригнічування.

Таблиця 1.

Показники задоволення базових потреб корисливо-насильницьких злочинців

№	потреби	жінки	чоловіки	t	p
1	матеріальні	21,83± 3,76	21,23±2,94	0,98	
2	соціальні	22,78± 2,83	21,89± 3,65	1,62	
3	у безпеці	23,54± 3,67	22,27± 4,02	1,38	
4	у визнанні	18,12±2,54	21,22±2,11	1,97	0,05
5	у самовираженні	19,75±3,24	20,45±2,47	1,03	

Потреби особистості завжди є наслідком взаємодії індивіда з оточуючим середовищем. Руїнування попередньої системи життєзабезпечення призводить до втрати рівноваги, переживання страхів, відчаю. Кризь призму тривожності світ відчувається несправедливим, ворожим, агресивним, де будь-які події розглядаються як загрозові. Обмеження у задоволенні певних потреб, зокрема потреби у безпеці, викликає прагнення відновити порушену систему життєдіяльності. Всупереч розповсюдженій думки про те, що тривога та страх можуть сприяти придушенню агресивної поведінки, зазначимо, що частіше у корисливо-насильницьких злочинців проявляється зворотна тенденція. Специфіка даного виду злочинності на сучасному етапі полягає у збільшенні числа випадків безпосереднього насильницького впливу з боку жінок, які діють не співвідносячи отриману вигоду із тяжкістю спричиненої шкоди власнику майна.[2,с.233]. Вони проявляють немотивовану лють, цинізм, намагаючись ні в чому не поступитися чоловікам заради миттєвого задоволення потреб. Кримінальна практика свідчить, що корисливо-насильницькі злочини, скоєні жінками, по жорстокості, безжалюності, брутальності інколи перевершують злочини чоловіків.

Не задовольняються також в обох групах соціальні потреби: потреби у любові, ніжності, соціальної незалежності, ідентифікації. Недостатня задоволеність соціальних потреб що, як правило, бере свій початок у родині може з високим ступенем ймовірності привести до девіантної поведінки, а саме до ворожнечі, агресивності, негативізму, насильства. Слушною є думка В. Меркулової яка вважає, що більш суб'єктивне, чуттєве ставлення жінки до оточуючої дійсності зумовлює певну обмеженість свободи волі її під час вибору поведінки, яка до того ж пояснюється наявністю у жінок: схильності пристосовуватися до існуючого порядку речей, а тому залежність від ситуації, що складається; властивостей сприйняття світу кризь призму стосунків з рідними та близькими їй людьми (родинний чинник простежується в більшості корисливо-насильницьких злочинів, вчинюваних жінками); особливого ставлення до думки оточуючих; постійної необхідності відчувати любов та прихильність близьких[5,с.119]. За результатами дослідження майже 50% жінок та 67% чоловіків зростали у неповних чи неблагополучних сім'ях, їх виховання відбувалося у напівкримінальних традиціях із відповідною насильницькою субкультурою. Існування у криміногенному агресивному колі форми у корисливо-насильницьких злочинців підозрілість, почуття небезпеки, швидке вдавання до агресивних дій, «споживацьке» ставлення до людей. Вони схильні розглядати насильницькі дії як вдалий засіб досягнення своїх злочинних цілей. Бажання споживати матеріальні блага набули великої значущості в умовах ринкового суспільства, але не підкріплюються їх належним професійно-освітнім рівнем та соціальним статусом, тому обирається шлях кримінального збагачення. Корисливо-насильницьких злочинців характеризує пасивне відношення до власного життя, викликане побутовою та сімейною невлаштованістю і моральною занедбаністю, що формує порочну життєву стратегію, яка виправдовує їх злочинну діяльність.

Невдоволення у злочинців визиває рівень задоволення їх матеріальних потреб. Не визиває сумніву, що рівень матеріальної забезпеченості вельми суб'єктивне поняття. Серед досліджуваних найбільш чисельну групу (45% жінки, 39% чоловіки) складають злочинці 25-40 років, які не працювали, вели паразитичний спосіб життя, зловживали алкоголем, притягувалися раніше до кримінальної відповідальності. Попередні судимості впливають на стійкість кримінальних поглядів, які підкріплюються високими суспільними стандартами споживання матеріальних благ і не пов'язуються у масовій свідомості з розміром та якістю праці, освітнім рівнем особистості, реальним соціальним статусом особи. Жінки займалися проституцією, жебрацтвом, промотували залишки домашнього майна. Часто за їх плечима невдалий досвід сімейного життя і вони мусять виховувати дітей від різних шлюбів. Інколи у такий протиправний спосіб намагаються на деякий час забезпечити мінімальний рівень споживання матеріальних благ для себе та своїх близьких. Чоловіки жили за рахунок дріб'язкових крадіжок, крадіжок металобрухту, вчинення грабежів. Нерідко потерпілими від їх злочинів стають громадяни пенсійного віку, підлітки або хтось з найближчого оточення, тому прибутки від злочинної діяльності незначні, і певна річ, не можуть задовольнити їх матеріальні потреби. Так, 27-річна Світлана С. та 34-річний Микола П., які вже двічі були засуджені, на прожиття заробляли квартирним крадіжками, крадіжками з дачних будівель, виручені кошти втрачали на спиртні напої, їжу. В день злочину Світлана С. прийняла запрошення нового знайомого провести дозвілля у нього вдома та негайно сповістила про це свого співмешканця Миколу П., у якого відразу з'явився план розбійного нападу. Реалізація злочинного плану обернулася для господаря житла кількома ударами монтирковкою по голові, від яких він помер. Нападникам дістався лише побутовий дріб'язок, оскільки цінного майна у помешканні не оказалось[6].

Потреби у самовираженні викликають велику напругу в обох групах. У сучасній психології вважається, що усі види людських потреб можливо розподілити на дві великих групи: потреби збереження та потреби

розвитку. Потреба у самовираженні разом з потребами у повазі, любові, самоактуалізації є саме потребами розвитку. Зазначимо, що потреба у самовираженні вельми актуальна для підліткового віку, коли прагнення до пошуку себе, свого Я стає ведучим. У корисливо-насильницьких злочинців ця потреба пов'язана із почуттям впевненості в собі, а точніше з невпевненістю у собі. Формування цієї якості людини тісно пов'язується з процесом її певного позитивного підкріплення з урахуванням успіхів людини у різноманітних сферах діяльності. Протириччя й криза в економічній сфері та тенденції розвитку сучасного українського суспільства суттєво зменшили можливість життєвих успіхів людини майже в усіх сферах життєдіяльності. Різкий розподіл суспільства на нечисленну купку багатих та значну кількість дуже бідних громадян, а також існування значного числа непрацюючої молоді ускладнює кримінальну ситуацію, тому не випадково невпевненість у собі, невизначеність майбутнього, тривога сприяє росту агресії в цілому і створює передумови для зростання злочинів саме корисливо-насильницької спрямованості. Потреба у визнанні також є актуальною особливо для чоловіків, що вчинили корисливо-насильницькі злочини. Потреба у визнанні (у тому числі в схваленні, у досягненні) проявляється своєрідно у кримінальному середовищі, спирається на культ наживи та грубої фізичної сили. Успішним та визнаним у злочинній діяльності стає той, хто повною мірою відповідає ідеалу, що панує у кримінальній субкультурі: бути «крутим», багатим або одержати більше грошей, не зупиняючись навіть перед злочином. Не випадково, що особи, які вчинили саме корисливо-насильницькі злочини частіше за інших стають рецидивістами. Вважається, що у жінок потреба у визнанні, у досягненні виражена сильніше ніж у чоловіків [7, с.59]. Але за даними нашого дослідження ця потреба у злочинниць викликає найменшу напругу, тобто потреба у визнанні у колонії частково задовольняється за рахунок занять рукоділлям, участю у художній самодіяльності, навчанням у професійно-технічному училищі. Отже, форми реалізації цієї потреби у жінок мають більше варіантів. Процес ресоціалізації злочинниць, які скоїли корисливо-насильницькі злочини, відбувається майже так само, як і у інших категорій злочинниць, а відсоток рецидивної злочинності найменший.

Індивід у процесі своєї життєдіяльності включається в різноманітні соціальні системи, в різноманітні ціннісні структури. Наявність різних систем цінностей у суспільстві зумовлює широкий вибір індивідом певних цінностей [8, с.49]. За думкою Р.Мертона, асоціальна (в тому числі насильницька, агресивна, корисливо-насильницька) поведінка є результатом прірви між офіційними цінностями у суспільстві та можливостями їх досягнути. Швидка переорієнтація під час трансформації українського суспільства на інші цінності та символи успіху зумовлює переосмислення буттєвих засад життєдіяльності людини, що в свою чергу сприяє будові певної системи цінностей. Відомо, що ціннісні орієнтації особистості виступають регуляторами її поведінки. Результати вивчення життєвих цінностей корисливо-насильницьких злочинців в обох групах виявляють певну кількість значущих для них цінностей, а також незначущих цінностей.

Значущими життєвими цінностями в обох вибірках є здоров'я, матеріальний успіх, почуття задоволення, спілкування. Проблемність досягнення цінності здоров'я у нашому суспільстві обумовлюється соціально-економічними та екологічними чинниками. Вітчизняна система охорони здоров'я не повною мірою безкоштовно забезпечує соматичне, психічне та психологічне здоров'я населення, а забрудненість повітря й інші екологічні негаразди сприяють психологічній напрузі, здатні посилювати агресивність людей і тривогу за власне здоров'я. Тому здоров'я, поза всякого сумніву, найголовніша життєва цінність у місцях позбавлення волі для осіб, що вчинили насильницькі та корисливо-насильницькі злочини, тобто злочини пов'язані з нанесенням шкоди життю та здоров'ю людей. Під час злочину вони без коливань вдаються до безпосереднього силового впливу на потерпілого. Зазначимо, що за своїм характером та інтенсивністю насильницькі дії жінок мало в чому поступаються насильству з боку чоловіків. Навіть, коли вони діють у співучасті із чоловіками, і ситуація не вимагає застосування фізичного насильства, жінки активно допомагають подолати опір жертв злочину, приймають участь у тортурах. Отже, цінність життя та здоров'я потерпілих для злочинців сумнівна. Інша річ своє власне здоров'я, яке треба берегти і тому більшість відвідувачів медичної частини колоній саме ця категорія злочинців. Матеріальний успіх та матеріальна забезпеченість це цінність, яка завжди була вагомою у структурі цінностей і набула значущості зараз, в ринкових умовах розвитку українського суспільства, коли життєвий успіх пов'язан з рівнем споживання матеріальних благ. Враховуючи наявність розмірів соціального розшарування у державі і як наслідок появу забезпечених та незабезпечених верств населення, можна прогнозувати бажання досягти будь-якою ціною матеріальної забезпеченості вихідцями із неблагополучних сімей, особами, що схильні до паразитичного способу життя. Почуття задоволення як життєва цінність є вагомою в обох групах досліджуваних. За думкою Н.Р.Саліхової, реалізація цінностей особистості залежить від ціннісної ієрархії особи та можливості досягнення, доступності цінності [9, с.44]. І чоловіки і жінки демонструють гіперпотяг до відпочинку. Втіху та фізичний комфорт приносять їжа, алкогольні напої, секс, наркотичні речовини. Вчинені злочини часто задовольняють саме ці гіпертрофовані потреби та інтереси корисливо-насильницьких злочинців. Втім, зловживання алкоголем та наркотиками є передумовою, а не причиною злочинної поведінки, для її реалізації потрібні ще додаткові зовнішні та внутрішні складові. Бажання «жити одним днем», користуватися тим, що «потрапило до рук» не сприяє формуванню гідної мотивації особистості та разом з невмінням продуктивно вирішувати життєві ситуації, може призвести до імпульсивності у діях і поступках й злочинної поведінки зокрема. Спілкування, як специфічна форма взаємодії людини з іншими, за умов ув'язнення безперечно є значущою цінністю для обох груп досліджуваних. Спілкування їм забезпечує підтримку емоційного стану та можливість мати у відповідь емпатійне змінення власних переживань і почуттів. Такі відомі кримінологи як А.Н.Сухов, В.Ф.Пірожков, Г.Ф.Хохряков вважають, що у злочинному середовищі мають місце певні деформації спілкування [цит. по 10, с.305]. Зважаючи на те, що дослідження проводилося в установах, де відбувають покарання вперше засуджені чоловіки та жінки, яскравих деформацій спілкування не спостерігалось. Спілкування корисливо-насильницькі злочинців відбувається у досить вузькому колі, часто із використанням жаргонного мовлення, яке засвоюється майже неусвідомлювано.

Їх мовлення «загальмоване», оскільки є побоювання сказати щось зайве, образливе, заборонене, тому випадки вживання жестів як засобу позбавлення внутрішньої напруги жаргонного мовлення розповсюджене явище у кримінальній субкультурі. Внаслідок наявності негативних стереотипів сприйняття, що існують у кримінальному середовищі, взаємовідношення та спілкування, особливо серед чоловіків, набуває характеру відчуження, обережності.

Для жінок-злочинниць важливе місце у ієрархії цінностей займає привабливість, любов та прихильність. Тривале існування в одностатевому середовищі, з певними обмеженнями у виборі одягу спонукає жінок зберігати привабливу зовнішність, особливо якщо зовнішність є знаряддям їх кримінальної діяльності. Бажання та потреба мати близьких людей, відчувати піклування, любов значущих людей, занепокоєність щодо стосунків з ними складає зміст цінності любов та прихильність. Нажаль, власна перекручена доля злочинниць робить цю цінність примарою, нездійсненою мрією, їх типові відповіді: жакливо, коли тебе ніхто не кохає, або жакливо, якщо я назавжди останусь одна.

За останнє десятиріччя накопичен чималий досвід релігійного виховання в установах виконання покарань представниками різних релігійних конфесій. Майже половина жінок (47,8%) та чверть чоловіків (24,6%) злочинців, які скоїли корисливо-насильницькі злочини, вважають себе віруючими, щоправда жоден з опитаних не певен, що віра може утримати от вчинення злочину. Мабуть тому, така життєва цінність як багате духовно-релігійне життя не признається злочинцями обох груп важливою. До незначущих життєвих цінностей обох груп досліджуваних потрапили такі цінності як демократія у суспільстві, особистісне зростання, служіння людям та багатство духовної культури. Ці цінності ними оцінюються як абстрактні та суперечливі наявної системи ціннісних орієнтацій. Отже, має місце залежність певних цінностей від умов життя людини, оточуючого середовища.

Підводячи підсумок дослідженню, слід відмітити наступне. За результатами вивчення особистості злочинців, які скоїли корисливо-насильницькі злочини, у жінок максимально виражені такі риси характеру як, тривожність, вразливість, напруженість, емоційна нестійкість. Їм властиві різкі зміни настрою, мінливість поведінки, а також спалахи занепокоєння та підозрілість, агресивність. У них часто відсутня ініціатива у прийнятті рішень, тому вельми часто злочинниця піддана впливу обставин й випадкам. Можливо припустити, що криміногенний потенціал у злочинниці проявляється у зв'язку із досить низькою здібністю до самокерування, внутрішньою конфліктністю уявлень про себе, фрустрованістю та дефекторною правосвідомістю. У чоловіків, що вчинили корисливо-насильницькі злочини, до вищезначених характеристик додається схильність до ризику, нерозбірливість у засобах досягнення мети. У них не розвинено уміння виносити адекватні оцінки та самооцінки, недостатньо розвинуті вольові процеси і самоконтроль за власною поведінкою, слабкий контроль свого життя в цілому, а також схильність до применшення відповідальності за скоєні вчинки. Сформована система особистісних життєвих цінностей у злочинців обох груп, які вчинили корисливо-насильницькі злочини є суперечливою. Вони обізнані із соціальними цінностями суспільства, але ці цінності вважаються «абстрактним», тобто неефективними, тому реально не впливають на мотивацію їх поведінки. Своє життя вони підпорядковують владі «дієвих» цінностей: матеріальному успіху, розвагам, спілкуванню, для досягнення яких придатні уві засоби, навіть кримінальні. Всі ці складові особистості разом з пасивним ставленням до власного життя та наявністю специфічного кримінального життєвого досвіду в купі з криміногенним оточенням детермінують формування певного корисливо-насильницького типу злочинця.

Література

1. Блага, А.Б. Жіноча корислива насильницька злочинність в Україні: сучасний стан проблеми. [Текст] / А.Б. Блага. // Вісник Луганського інституту внутрішніх справ. – 2000. – №1. – С.214-220
2. Головкін, Б.Г. Корислива насильницька злочинність жінок в Україні: сучасний стан, тенденції розвитку. [Текст] / Б.Г. Головкін // Питання боротьби зі злочинністю: зб. наук. праць / Акад. правових наук України, Ін-т вивч. пробл. злочинності. – Х.: Вид-во «Кроссроуд», 2008. – Вип. 15. – С.227-236.
3. Бехтерев, В.М. Об экспериментальном психологическом исследовании преступников. [Текст] / В.М. Бехтерев. – СПб.: тип. «Энергия», – 1902. – 87с.
4. Кримінологічна характеристика та запобігання корисливій і корисливо-насильницькій злочинності жінок в Україні [Текст] / Б.М. Головкін, А.Б. Блага, Л.О. Шевченко, С.С. Шрамко // Питання боротьби зі злочинністю: зб. наук. праць / Акад. правових наук України, Ін-т вивч. пробл. злочинності. – Х.: Вид-во «Кроссроуд», 2007. – Вип. 14. – С.102-124.
5. Меркулова, В.О. Удосконалення кримінального законодавства щодо жінок, які вчинили злочин. [Текст] / В.О. Меркулова // Право України. – 2002. – №6. – С.118-124.
6. Архівна кримінальна справа апеляційного суду Одеської області. - №1-27, 2003р.
7. Аверин, В.А. Психология личности [Текст]: Учебное пособие / В.А. Аверин. – СПб.: Изд-во Михайлова В.А., 1999. – 89с.
8. Клейберг, Ю.А. Девиантное поведение [Текст]: Учебное пособие / Ю.А. Клейберг – М.: НОУ ВПО Московский психолого-социальный институт, 2008. – 304с.
9. Салихова, Н.Р. Реализуемость личностных ценностей в условиях жизненного кризиса [Текст] / Н.Р. Салихова // Психологический журнал. – 2009, том 30, №1. – С.44-51
10. Дмитриева, Ю.А. Пенитенциарная психология [Текст]: учебник / Ю.А. Дмитриева, Б.Б. Казак; Ростов н/Д.: Феникс, 2007. – 681с.